

Розділ третій.
**РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В ІСТОРІЇ
 І СЬОГОДЕННІ УКРАЇНИ**

3.1 Надія ПИВОВАРОВА. РЕЛІГІЯ І РЕЛІГІЙНІСТЬ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ І ЖИТТЄВИХ ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНЦІВ

Стаття присвячена аналізу певних аспектів ціннісного світу сучасних українців, зокрема місці релігії і релігійності в системі їх цінностей і життєвих пріоритетів. В ній охарактеризовано взаємозв'язк між вірувальною самоідентифікацією респондентів та деякими їх ціннісно-світоглядними позиціями. Робиться висновок, що базовою першочерговою цінністю у сучасному українському суспільстві, незалежно від вірувальної ідентифікації людей, є сім'я. Наявність віри у людини (згідно самовизначення себе як віруючого) є певним внутрішнім морально-етичним кодексом. Згідно з емпіричними показниками люди, які вважають себе віруючими, серйозніше і відповідалніше ставляться до цінності інституту сім'ї та сталих, упорядкованих статевих стосунків. Особи з певними релігійними переконаннями, упередженіше і категоричніше, ніж невіруючі, сприймають такі соціальні проблеми, як хабарництво при використанні службового становища, проституція, гомосексуалізм, наркоманія, демонструють більшу вимогливість до цінності життя, до власної поведінки.

Ключові слова: релігія, релігійність, цінності, пріоритети, ціннісні орієнтації.

This article analyzes some aspects of the modern Ukrainian values, including religion and religiosity in the system of values and priorities in life. It describes the relationship between religious self-identification and some of their values and philosophical positions. It is concluded that the primary value in contemporary Ukrainian society, regardless of religious self-identify, is a family. Having faith (according to self-identification as a believer) is a kind of internal moral and ethical code. According to empirical indicators of people who consider themselves believers, they are more responsible towards institute of family. Individuals with certain religious beliefs, compared to non-believers are more negative towards social issues such as bribery, using office, prostitution, homosexuality, drug addiction and have higher moral expectation for their own behavior.

Keywords: religion, religiosity, values, priorities.

Змінилося, як слушно наголошує Р. Інглегарт, все: стимули, що спонукають людину до роботи, протиріччя, що стають причинами

політичних конфліктів, релігійні переконання людей, їхнє ставлення до розлучень, абортів, гомосексуалізму, значення, яке людина надає створенню сім'ї й народженню дітей. Можна піти далі і сказати, що за час існування сучасного індустріального суспільства змінилося навіть те, чого люди хочуть від життя [2].

Постановка проблеми. Нині в сучасному, за переконаннями багатьох вчених, постмодерністичному суспільстві, невід'ємною частиною якого є й українське, констатується перехід від світу, який визначався на основі часу, до світу, який визначається просторово, що загострює проблему втрати людиною здатності визначати своє місце в цьому просторі, зумовлює значну трансформацію саморозуміння і світосприйняття людини в соціальному середовищі, трансформує сталу систему цінностей, загострює почуття невизначеності і фрагментарності життя та підсилює кризу особистісної ідентичності.

Для певної частини людей сучасності релігійна ідентичність стає своєрідним кодом «свій-чужий», який визначає психологічну комфортність у сприйнятті нових реалій життя, допомагає зорієнтуватися у нестабільному, мінливому сьогоденні, орієнтує в світоглядно-ціннісній визначеності.

Аналіз наявних наукових досліджень з теми. В статті використовуються матеріали соціологічних досліджень релігійності, що були проведені Українським інститутом соціальних досліджень у 2000-2002 роках та Українським центром економічних та політичних досліджень імені Разумкова уже протягом тринадцяти років (результати за 2000, 2002, 2013 роки викладені у стислому вигляді на сторінках журналу «Національна безпека та оборона»).

Метою статті є охарактеризувати певні аспекти ціннісного світу сучасних українців, зокрема місце релігії і релігійності в системі їх цінностей і життєвих пріоритетів, визначити характер взаємозв'язку між вірувальною самоідентифікацією респондентів та деякими їх ціннісно-світоглядними позиціями.

Виклад основного матеріалу. Аналіз взаємозв'язку релігійності з цінностями і пріоритетами в свідомості сучасної людини слід розпочати з визначення суті, яку вкладатимемо у поняття «цінність». Найбільш вдало, з нашого погляду, це розуміння викладено у працях одного з провідних філософів сучасності, фундатора феноменологічної герменевтики Поля Рікера. Дослідник застерігає проти абстрактного й «надто філософського» розуміння цінності, зведення цінностей до таких вироблених філософською рефлексією абстракцій, як поняття справедливості, рівності та ін., або ж до «урочистих сутностей, написаних на понадчуттєвому небі». Він звертається до конкретних цінностей, які доступні для розуміння через ставлення людей до інших, через роботу, з проблем майна, влади, часового досвіду тощо. «Отже, те, що ми називаємо цінностями, це – за Рікером, – сама субстанція життя народу...» [3. – С. 259].

Результати соціологічних опитувань дали підстави для висновку, що перші місця в ієрархії життєвих пріоритетів і цінностей переважною більшістю сучасних членів українського соціуму незалежно від їхніх релігійних переконань посідає такий компонент мікросфери кожної людини як сім'я (батьки, діти, родичі, супутник життя) [1. – С. 4–12]. При цьому у дослідженнях більш ранніх років 1999 – 2002 рр. релігія в умовному рейтингу цінностей і пріоритетів займала десяте і нижчі місця, а кількість респондентів, які визначали її (релігію) у власній системі цінностей як «дуже або скоріше важливу» сягала 50%. Результати ж опитування українського населення за 2013 р.¹ показали, що релігія в системі ціннісних орієнтацій посіла 12 місце («дуже або скоріше важливу») і вважають так 63,5 % усіх респондентів [10. – С. 21].

Згідно останнього дослідження (2013 р.) у виборі сучасних українців передують релігії як цінності такі позиції: чесність, порядність; матеріальна забезпеченість; взаєморозуміння з іншими людьми; друзі, знайомі; щире кохання; робота; культурний відпочинок; вільний час; хобі; успіх у суспільстві. Нижче релігії за рівнем важливості: лідерство, авторитет; громадська активність; наявність власного бізнесу; віра у надприродну, вищу силу; найменше – політика (29,1 %).

Виявилася також цілком закономірна залежність: релігія має більше значення для тих, хто ідентифікує себе як віруючих, ніж для тих, хто вважає себе невіруючими, або з тими, хто вагається між вірою і невір'ям. Така тенденція продовжує зберігатися протягом тринадцяти років, які відстежує автор статті [7, 8, 10]. Так, «важливим» чинником власного життя релігію зазначили 76,7 % віруючих, 40,9 % тих, хто вагається між вірою та невір'ям, та 19,1 % невіруючих². І навпаки, «неважливою» релігію визнали 76,4% невіруючих, 52,6 % тих, хто коливається між вірою та невір'ям та, як не дивно, 17,9 % тих, хто визначив себе як людину віруючу.

Залежно від соціально-демографічних характеристик важливою життєвою цінністю вважають релігію насамперед жителі Заходу – 85 % проти 12 % тих, хто дотримується протилежної думки. Серед жителів Сходу це співвідношення становить 54 % проти 42 %, відповідно. Більш важливою є релігія для жінок, ніж для чоловіків (71 % проти 55 %,

¹ Тут і далі соціологічні дані за 2013 р. викладено за статтею: Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин // Національна безпека. – 2013. – №1. – С. 15–40. Дослідження проведене Українським центром економічних і політичних досліджень імені Разумкова з 28 лютого по 6 березня 2013 р. Опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Вибіркова сукупність квотна, територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками. Теоретична похибка вибірки – 2,3 %.

² Тут і далі терміни «віруючі», «невіруючі», «ті, хто вагаються між вірою і невір'ям» означають групи опитаних, які віднесли себе до відповідних категорій. Згідно опитування 2013 р. віруючими себе вважають 67,0 % українців; тими, хто вагається між вірою і невір'ям – 14,7 %; невіруючими – 5,5 % опитаних; переконаними атеїстами – 2,0 % (в межах похибки – дані не є статистично значущими, лише ілюстративними); байдужими до віри – 5,1 %; не змогли визначитися з відповіддю (варіант відповіді «важко відповісти») – 5,7 %.

відповідно); для літніх людей, ніж для молоді (70 % проти 59 %); для жителів села, ніж жителів міста (69 % проти 61 %); для осіб з нижчим рівнем освіти, ніж для тих, хто має вищу або незакінчену вищу освіту (81 % проти 61 %, відповідно) [10. – С. 21].

Отже, цінністю «номер один» у сучасному українському суспільстві, незалежно від вірувальної ідентифікації людей, є сім'я. За даними соціологічного дослідження цінностей³ наявність віри у людини є певним внутрішнім морально-етичним кодексом, який впливає на розуміння та ціннісну вагу для неї таких інституцій, як шлюб, сім'я, повна сім'я (де є батько і мати), подружжя вірність. Релігійна духовність формує ставлення індивіда до таких проявів поведінки як випадкові сексуальні зв'язки, ранні сексуальні стосунки, зрада у шлюбі, розлучення – чинники, які безпосередньо пов'язані з регламентацією внутрішньосімейної сфери життя людини.

Так, віруючі є більш традиційними у ставленні до узаконення міжстатевих стосунків, тобто способу організації сім'ї – шлюбу, порівняно з невіруючими. Лише 15 % віруючих вважають шлюб застарілим, тоді як серед невіруючих таких кожен четвертий (23 %).

Визначаючи важливі умови для щасливого шлюбу, переважною більшістю респондентів, що ідентифікували себе як віруючих, з-поміж найважливіших чинників щасливого шлюбу називалися: повага та підтримка між подружжям – 85 % (невіруючі – 81 %), діти – 85 % (невіруючі – 80 %), порозуміння та терпимість – 83 % (невіруючі – 75 %), подружжя вірність – 82 % (невіруючі – 71 %). Отже, для благополуччя у шлюбі віруючі люди відчутно більшого значення, порівняно з невіруючими, надають принципам, які проголошуються будь-якою релігією і загальноприйнятою мораллю.

Віруюча людина, на відміну від невіруючої, більш орієнтована на діалог у сім'ї, на обговорення проблем, які виникають між подружжям, – четверта умова щасливого шлюбу за рейтингом важливості – 64 % (невіруючі – 60 %). Для тих, хто вважає себе віруючими, має велике значення час проведений подружжям разом – 47 % (восьма умова за рейтингом важливості; серед невіруючих – 40 %, одинадцята за рейтингом).

Вимоги невіруючих до благополучного сімейного життя (поряд з вищеназваними) дещо більш практичніші, зорієнтовані на зовнішні фактори, наприклад, пристойний доход або гарний прибуток, гарні житлові умови – відповідно 73 % і 68 % (серед віруючих – 62 % і 59 %).

³ Дослідження «Цінності-99» проведене Українським інститутом соціальних досліджень і Центром «Соціальний моніторинг» у лютому 2000 р. Всього опитано 1200 респондентів віком від 18 років і старше за всеукраїнською репрезентативною вибіркою. Матеріали дослідження зберігаються в архіві Українського інституту соціальних досліджень. Результати викладені: The European Values Study: A third Wave// Source book of the 1999/2000 European Values Study Survey. – Tilburg, 2001.

Подібні критерії та індикатори не вивчалися протягом останніх років, проте є вагомим аргументом стосовно виділення сім'ї як сталої базової цінності для сучасних українців протягом тринадцяти років, що дає підстави для наведення результатів 2000 р. як актуальних і нині.

Ці умови щасливого шлюбу особи, які ідентифікували себе як невіруючих, поставили вище за психологічні механізми існування сім'ї, наприклад такі як готовність обговорення проблем, що виникають між подружжям. Останнє як дуже важливу умову зазначили 60 % невіруючих, восьма за рейтингом (серед віруючих – 64 %, четверта за рейтингом).

Задоволеність сексуальними стосунками як запоруку благополуччя у шлюбі висловили більше половини опитаних мешканців України, з них віруючих – 63 %, п'ята позиція за рейтингом важливості, невіруючих – 67 %, сьома позиція. Такий розподіл відповідей свідчить про значимість сфери інтимних стосунків між подружжям для міцного, щасливого шлюбу незалежно від релігійних переконань чи їх відсутності. Однак, як зазначалося, віруючі є більш орієнтованими на подружню вірність – 82 % проти 71 % серед невіруючих. Відтак люди, які вважають себе віруючими, серйозніше і відповідальніше ставляться до цінностей інституту сім'ї та сталих, упорядкованих статевих стосунків.

Орієнтуючись на визначення суспільних цінностей і пріоритетів сучасних віруючих, варто зауважити, що наявність певних релігійних переконань у свідомості людини деякою мірою впливає на ставлення людини до тих чи інших соціальних проблем. Зокрема, усім респондентам віком 18 років і старше⁴ (УЦЕПД) пропонувалося визначити своє ставлення до абортів, евтаназії (прискорення смерті невиліковного хворого з його дозволу), самогубства, а також хабарництва та силових дій (включаючи посягання на життя) при відстоюванні релігійних переконань, позначивши свою позицію щодо можливості виправдання (чи неможливості такого) того чи іншого з вищеназваного.

Позицію несхвалення силових дій у разі відстоювання релігійних переконань підтримала переважна більшість опитаних незалежно від релігійної ідентифікації (відповідь «ніколи не виправдано» – 89 % віруючих, 86 % – тих, хто вагається між вірою і невір'ям, 88 % – невіруючих).

При досить високих загальних показниках неприйняття (невиправдання) такого поширеного сьогодні явища як хабарництво при використанні службового становища, віруючі є більш нетерпимими у цьому питанні порівняно з іншими опитаними (серед віруючих – 78 %, серед невіруючих – 70 %, серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям – 74 %).

Особи, котрі ідентифікують себе з віруючими, з-поміж інших опитаних більш критично ставляться до проблем, що стосуються позбавлення життя: самогубства, евтаназії, абортів. І якщо частка

⁴ Дослідження проведене Українським центром економічних і політичних досліджень імені Разумкова у серпні 2000 р. (автор статті була розробником інструментарію). Опитано 2017 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Вибіркова сукупність квотна, територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками. Матеріали дослідження зберігаються в архіві Українського інституту соціальних досліджень. Результати викладені: Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і віра в житті українців // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 10. – С.83–98.

респондентів, які вважають самогубство невиправданим за будь-яких обставин, серед віруючих лише на 6% більше, ніж серед невіруючих й тих, хто вагається між вірою і невір'ям (відповідно 81 і 75 %), то розбіжності у показниках щодо абортів та евтаназії є принциповими. Так, евтаназію ніколи не виправданою вважає кожен четвертий серед невіруючих та ті, хто вагається між вірою і невір'ям (відповідно 25 і 24 %), тоді як з-поміж віруючих таких в 1,6 рази більше (40 %). Кожен третій невіруючий та той, хто остаточно не визначився щодо віри, цілком її виправдовують. Є такі і серед віруючих, однак їх майже вдвічі менше.

Найбільш неоднозначне ставлення до переривання вагітності. Незважаючи на те, що аборт є одним з найтяжчих гріхів (у християнстві), майже третина віруючих припускає його можливість за певних обставин, а 8 % навіть завжди виправдовують такий вчинок. Така позиція віруючої людини розкриває дещо нову, сучасну свою сутність. Однак має місце така залежність: чим сильніші релігійні переконання, тим критичніше ставлення до абарту, оскільки таких, на чю думку здійснення подібного вчинку є цілком нормальним – «завжди виправданим» – серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям – 14 %, й 23 % – серед невіруючих. І навпаки, абсолютне засудження («ніколи не виправдано») переривання вагітності висловлюють 39 % віруючих, 22 % тих, хто вагаються, і лише 18 % невіруючих.

Зокрема, щодо ставлення до абортів, то за даними вже згадуваного європейського дослідження цінностей, 35 % людей, ідентифікувавши себе як віруючих, виправдовують аборт, якщо жінка є незаміжною, не схвалюють такого рішення 40 % (серед невіруючих відповідно 43 і 28 %). Враховуючи, що подружня пара не хоче більше мати дітей, схвалюють аборт 47 % віруючих, а не виправдовують такий вчинок і у цьому випадку – 37 % (серед невіруючих відповідно – 65 і 19 %). Все це, на наш погляд, свідчить про більшу вимогливість віруючих людей до цінності життя, до власної поведінки, до відповідальності за прийняття рішень, що стосуються не лише самого себе.

Отже, навіть при певному «осучасненні» поглядів на деякі проблеми суспільного життя, наявність віри визначає більш упереджене ставлення до проблем, що стосуються морально-етичних принципів людини.

Проте лише 16,5 % усіх опитаних мешканців країни за результатами 2013 р. вважають за найнеобхідніше виховання в сім'ї такої якості як релігійність. Перші три позиції посідають: працелюбність (78,1 %), відповідальність (67,7 %) та толерантність і повага до інших (59,4 %). Релігійність посідає дев'яту позицію. Примітно також, що серед віруючих 21,3 % відзначили релігійність як найбільш важливу якість, яку слід виховувати в сім'ї [10. – С. 23].

Висновки. Отже, релігія як цінність більше значить для тих, хто ідентифікує себе як віруючих, ніж для тих, хто вважає себе невіруючими, або тими, хто вагається між вірою і невір'ям.

Наявність віри у людини є певним внутрішнім морально-етичним кодексом, який впливає на розуміння та ціннісну вагу для неї таких інституцій як шлюб, сім'я, повна сім'я (де є батько і мати), подружня вірність.

Віруючі є більш традиційними у ставленні до шлюбу як способу організації сім'ї (лише 15 % віруючих вважають шлюб застарілим).

Для благополуччя у шлюбі віруючі люди помітно більшого значення, порівняно з невіруючими, надають таким принципам, як: повага та підтримка між подружжям, діти, порозуміння та терпимість, подружня вірність, спільне обговорення проблем, час проведений разом. Люди, які вважають себе віруючими, серйозніше і відповідальніше ставляться до цінності інституту сім'ї та сталих, упорядкованих статевих стосунків.

Особи з певними релігійними переконаннями, упередженіше і категоричніше, ніж невіруючі, сприймають такі соціальні проблеми, як: хабарництво при використанні службового становища, проституція, гомосексуалізм, наркоманія.

Респонденти, які вважають себе віруючими, демонструють більшу вимогливість до цінності життя, до власної поведінки, до відповідальності за прийняття рішень, що стосуються не лише самого себе. Серед віруючих кількість тих, хто засуджує і не виправдовує аборт, евтаназію за будь-яких обставин, більша, порівняно з невіруючими, які дотримуються таких самопоглядів.

Незначна частина населення вважає за потрібне або корисне виховання в сім'ї такої якості як релігійність. За рівнем важливості трансляції необхідних якостей молодшим поколінням, які визначили респонденти, які ідентифікували себе як віруючих, релігійність поступилася таким якостям: працелюбність, відповідальність, терпимість та повага до інших, бережливість, рішучість і наполегливість, вміння тримати себе в товаристві, незалежність. Менш важливими за релігійність виділили лише: слухняність, уміння ділитися та уяву.

Загалом же в ієрархії життєвих пріоритетів, орієнтацій і цінностей переважної більшості сучасних членів українського соціуму незалежно від релігійних переконань цінністю «номер один» є сім'я.

ПОСИЛАННЯ:

1. Балакірева О., Дудар Н. Ціннісні орієнтації молодого покоління // Молодь у дзеркалі соціології. – К., 2001. – С.36–48.
2. Инглегарт Р. Культурный сдвиг в индустриальном обществе // Новая индустриальная волна на Западе. Антология – М., 1999. – 408 с.
3. Рікер П. Завдання політичного вихователя // Навколо політики. – К., 1995. – С. 258–261.
4. Дудар Н.П. Релігія у свідомості та життєдіяльності сучасної молоді людини: соціологічний аспект // Методологія, теорія та практика

соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. – Х., 2000. – С. 255–258.

5. Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і віра в житті українців // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 10. – С.83–98.

6. Дудар Н.П. Система ціннісних орієнтацій, культурні потреби і духовний світ української молоді // Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 р.): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К., 2000. – С.53–58.

7. Дудар Н., Биченко А. Релігійність українського суспільства: рівень, характер, особливості // Національна безпека. – 2002. – № 10 (34). – С. 14–21.

8. Дудар (Пивоварова) Н.П. Релігійність в українському соціумі: детермінанти і характеристика сучасного стану – Дис.. на здобуття наук. ст. канд. соціол. н. – К., 2002. – 180 с.

9. Шангіна Л. Народ золотой середини? – Зеркало недели. – 2000. – 4 марта.

10. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин // Національна безпека. – 2013. – № 1. – С.15–40.

11. Kyle R.G. The religious fringe: a history of alternative religions in America. Downers Grove, Illinois 60515: Inter Varsity Press. – 1993. – 218 p.

12. The European Values Study: A third Wave/ Source book of the 1999/2000 European Values Study Survey. – Tilburg, 2001 – 375 p.

3.2 Михайло МУРАШКІН. УКРАЇНСЬКЕ ЯК АРІЙСЬКЕ, СЛОВ'ЯНСЬКЕ, РУСЬКЕ

Постановка проблеми пов'язана з причинами агресивної політики Росії останнього часу. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми торкається насамперед текстів А. С. Панаріна. **Мета статті** – показати українське як витоки арійського, слов'янського, руського для виявлення джерел агресивної політики Росії останнього часу, яка нищить ці основи.

Основний зміст статті. Первинна арійська цивілізація виникла в Північному Причорномор'ї. Інші арійські племена в цей час були дикими, а тут почалась цивілізація, почали вирощувати рослин і найголовніше – була закладена основна цінність цієї цивілізації. В індоєвропейському баченні священне «svet» означає «ріст», розквіт животворного, що веде до визрівання плоду й прориву до нового, вищого стану (*В. Горський*). Відтак була закладена така цінність, як «життя», а що стосується «вищого стану», то була закладена ідея Бога як вищого стану людини, а водночас і практика отримання Божественного, практика всілякої медитації,